

Volkskunde en kruiden

Volkskunde kan rekenen op een steeds groeiende belangstelling. Ook kruiden zijn weer ‘in’. Vanuit deze toenemende belangstelling, lijkt het ons boeiend om de achtergrond van het menselijk denken en handelen in verband met die kruiden even nader te onderzoeken. In elk populair tijdschrift vind je wel iets over kruiden, vrouwenverenigingen richten regelmatig kruidenwandelingen en voordrachten over kruiden in en een klasse-restaurant vermeldt kruiden op de menukaart omdat eetbare bloemen verhogen de status van het gerecht verhogen. Bij het huis hoort een kruidentuin, niet altijd om echt te gebruiken, maar het is nu eenmaal in de mode.... Is hier enkel sprake van een hunkerende trend ‘terug naar de natuur’, een nostalgisch terugblikken naar een vermeend evenwicht tussen mens en milieu zoals dat ‘vroeger’ zou hebben bestaan? Of is hier toch meer aan de hand?

Kruiden hebben zoveel meer eigenschappen dan louter culinaire. Hun gebruiksmogelijkheden, hun symbolische uitstraling, hun gebruik in rituelen....Het is onmogelijk om datgene wat mensen in het verleden (en heden) over planten en dieren dachten, los te zien van wat zij over zichzelf dachten (denken).

Een voor mij verrassend gebruik van planten is de “roos van Jericho” (Selaginella lepidophylla), bij bevallingen. Mijn documentatie vermeldt het gebruik van deze plant bij bevallingen tot in de 17^e eeuw. Wat bleek toen ik ging vertellen bij vroedvrouwen die thuisbevallingen doen? Zij gebruiken deze plant nog steeds om de kraamvrouw psychologisch te steunen! Het ogenschijnlijk dode kruid komt in een schaal met water weer tot leven. Aan de kraamvrouw wordt verteld, dat de weeën zullen komen en dat als de plant zich ontvouwd heeft het kindje zal geboren worden. Na de bevalling moet de moeder zich rustig houden tot de roos zich weer geheel gesloten heeft! Dit is trouwens een proces van verschillende weken.

Eeuwenlang was de geneeskunde synoniem van de kennis van planten. Wie zich specialiseerde in de kruidkunde verwierf een positie in de samenleving die kon wedijveren met het aanzien van koningen of dit zelfs kon overtreffen. Wat zij deden geleek op toverij.

Op een reeks van kleitabletten in spijkerschrift, vermeldden Sumeriërs al zo’n 3000 voor Christus het gebruik van geneeskrachtige planten. Sindsdien stond het onderzoek niet stil.

In een brochure bij de apotheker lezen we: “Vandaag staat de wetenschap zover dat nieuwe horizonten in zicht komen voor de fytotherapie. Nieuwe geavanceerde wetenschappelijke methodes om de actieve bestanddelen van planten te kennen; de ontdekking van nieuwe eigenschappen; nieuwe, praktische gebruiksvormen, geconcipieerd om tegemoet te komen aan de noden van het hedendaagse leven. Voortaan zijn de remedies van vroeger authentieke geneesmiddelen en maakt het empirisme van onze voorouders plaats voor de wetenschap van de XXIe eeuw. Alhoewel de “klassieke” farmaceutische producten bijna een eeuw de leiding hebben genomen, wordt er gepleit om naast de “chemische” geneesmiddelen ook de fytotherapie te benutten. Terloops wordt aangehaald dat grootmoeders truckjes voorbij zijn, hier is de moderne fytotherapie. Met de hulp van de fytochemici weten we voortaan bijna alles over de waardevolle grondstof. We weten welke de interessantste soorten zijn binnen een plantenfamilie. We kunnen de ideale plukperiode precies bepalen, de ideale streek, de beste grond....”

Bij het lezen van dit alles maak ik mij de bedenking, dat het interessant zou zijn om eens een onderzoek te doen naar de tijd en wijze waarop onze voorouders hun kruiden verzamelden. Voor of na het lof, op de feestdag van een heilige....Het verzamelen van kruiden rond bepaalde kapellen krijgt een verklaring als je weet dat er streken zijn waar bv. de kamille (Matricaria

chamomilla) een groter gehalte aan geneeskrachtige bestanddelen bevat. Zelfs het gehalte aan vitamine C van de vruchten van eglantier –rozebottel-(*Rosa rubiginosa*) is van plaats tot plaats verschillend. Is hier overeenkomst met wat nu wetenschappelijk onderzocht is? Opvallend is het ook dat, wie men ook aanspreekt, iedereen wel een aantal ervaringen met huismiddeltjes weet aan te halen. De recepten van grootmoeder leiden dus toch nog hun eigen leven.

Volkskundigen zijn er zich van bewust dat in handelingen gericht op genezing, christelijke en niet christelijke elementen sterk met elkaar verweven kunnen zijn. Toverspreuken en christelijke gebeden kunnen samen een genezingsritueel begeleiden waarin bepaalde kruiden even belangrijk zijn als het gebruik van een kruisbeeld, een reliek of een heiligenprentje. Indien we dit alles willen nagaan, moeten we wel bewust zijn van het feit dat we het kruid waarover mensen vertellen, moeten gezien hebben. Dikwijls wordt bijvoorbeeld aan planten die op de naamdag van St.-Jan (24 juni) bloeien, buitengewone geneeskrachtige werking toegedacht. Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum*) werd wel eens wonderkruid genoemd.

Sint-Janskruid

Ook andere kruiden die in deze periode geplukt werden, kregen de naam Johanneskruid. Zo spreekt men in het Limburgse Membruggen (Riemst), over Bijvoet (*Artemisia vulgaris*) als Sintjanskraut, in Eigenbilzen (Bilzen) en Rosmeer (Bilzen) is het bekend als Sintjanskroot. Op andere plaatsen krijgen Valkruid (*Arnica montana*), Echt walstro (*Galium verum*), en zelfs Margriet (*Chamomilla leucanthemum*) de naam Sint-Janskruid toebedeeld. Dit is maar één van de vele moeilijkheden bij het onderzoek naar kruiden in het verleden maar ook op de dag van vandaag is dit nog een knelpunt. In dorpen rond Tongeren staat Bijvoet bekend als “processiekruid”. Maar op andere plaatsen wordt “processiekruid” gebruikt als benaming voor een ander kruid. Zo is er bijvoorbeeld de “lis”, een oude benaming voor een heleboel kruiden langs de waterkant met gaafrandige, lijnvormige bladeren. Zij werden geoogst en in stukken van 2 à 3 cm gesneden, om als processiekruid te dienen. Niet enkel de Gele lis (*Iris pseudacorus*) maar ook het Liesgras (*Glyceria spectabilis*) en de Lisdodde (*Typha latifolia*) waren dus processiekruiden. Palm (*Buxus*) en Liguster (*Ligustrum ovalifolium*) gesnipperd en gemengd met een veelheid aan bloemhoofdjes, schermen of tuiltjes van bloeiende planten zorgden voor “een geur van heiligheid”. (Van heiligen werd verteld dat hun lichamen na hun dood een heerlijk geur verspreidden.) In de onmiddellijke omgeving van de rustaltaren ging men kwistig met het strooisel om. Dit had wel zijn reden. Van zodra de priester met de monstrans de zegen had gegeven en de processie zich weer in beweging zette, stonden de mensen te wachten om dit strooisel op te rapen. Het verzamelde werd goed bewaard tot aan de oogsttijd. Voordat de eerste garven in de schuur werden geborgen, werd het op de schuurbodem gestrooid. Volgens het volksgeloof zouden hierdoor de muizen geweerd worden. In de volksgeneeskunde werd het strooisel of zelfs de as van verbrand processiestrooisel gebruikt om een geneeskrachtige drank voor mens en dier van te brouwen.

Een plant die zeker bij de processie hoorde was Buxus. Naast de dwergvorm (*Buxus sempervirens* 'suffrutiosa') hoorde bij het huis ook een tot 3 meter in de hoogte groeiend exemplaar, waarvan naar behoefte kon geknipt worden. Dit "geriefgroen" diende als strooisel bij de processie en natuurlijk ook voor de wijding op Palmzondag.

De glad geschoren bollen Buxus die nu elke 'fatsoelijke' tuin sieren hebben deze functie verloren maar waarschijnlijk is er toch wel een exemplaar dat voor bloemschikken gebruikt wordt.

Heeft Keith Thomas gelijk als hij beweert dat netheid, symmetrie en strakke patronen altijd al menselijke methoden geweest zijn om de scheiding tussen cultuur en natuur aan te geven...

Dan lijken onze moderne tuinen het verlangen naar de natuur tegen te spreken.

Het boekje Van Pater Landewald Janssen zijn dat bij de Stichting Limburgs Landschap in 1983 werd uitgegeven werd onder de titel: "Over Daverdellekens, Hanekeutels en

Onsievrouwkenswas. Dialectische namen van planten en vruchten in Limburg", kan bij het onderzoek naar de gebruikte kruiden een hulp zijn.

Ook samenwerking van volkskundigen en natuurgidsen is noodzakelijk. Hier gaat het om informatie die niet in boeken te vinden is, enkel veldwerk kan resultaat geven.

Kruiden zijn terug van weggeweest als schoonheidsmiddel. Wie in een damesblad leest dat salie een ideaal middel is om donkere haren te spoelen, denkt er waarschijnlijk niet aan dat in een 14^e eeuwse dieetboek het eten van salie afgeraden werd omdat het de haren zwart zou maken. Zwart haar gold als lelijk, daarom wordt de heks met een zwarte haardos afgebeeld.

Blonde haren spoelen met kamille gebeurt nog altijd. Een goedkopere oplossing dan saffraan te gebruiken, iets waartegen de Kerkvader Tertullianus (ca. 230) van leer trok.

In een tijd dat alles beredeneerd en wetenschappelijk verantwoord dient te worden, is er blijkbaar nog plaats voor het magisch ritueel. Getuige hiervan is het succes dat moderne heksengroepen kennen. Veel van deze groepen plukken hun kruiden en doen hun rituelen in hun blootje. Wijst dit op wellust en onkuisheid, is het een schande zoals vele mensen dit verwoorden of gaat dit bewust terug naar de totale onschuld van de mens zoals de H. Franciscus bedoelde toen hij in het publiek zijn rijke gewaden uitrok....

Het plukken van de kruidenwis gaat in deze verenigingen gepaard met de nodige rituelen.

Menig lid kijkt verbaasd op, wanneer verteld wordt dat kruidenwissen nog steeds door de kerk gewijd worden. Heemkundekringen die na jaren de kruidenwijding weer in voege brengen kunnen dan ook op grote belangstelling van het volk rekenen.

Verheugend is vast te stellen, dat wij de kruidenwis in de huiskamers, aan de open haard of plafond terug zien verschijnen. Niet om ons of de huisdieren tegen allerlei kwalen te beschermen, maar als symbool van de verbondenheid met de natuur die bij onze voorouders zo sterk aanwezig was!

Tot op de dag van vandaag worden rozen en lelies nog altijd door priesters gewijd en door het volk ter genezing van ziekten gebruikt. In het centrum van Antwerpen, bij de Augustinessen in de Rochusstraat fotografeerden we enkele jaren geleden nog een rozenwijding. In Leopoldsburg een leliewijding. Deze bloemen worden naast het ziekbed gezet en zullen het genezingsproces versnellen. In menige kapel kun je nog gedroogde rozenblaadjes kopen, die gewijd zijn ter ere van de heilige Rita, patrones van de hopeloze gevallen. De blaadjes kunnen mee verwerkt worden in een geneeskrachtige thee.

Van belang is ook de symbolische betekenis van planten. Lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), Ijzerhard (*Verbena officinalis*), Maretak (*Viscum album*), Engelwortel (*Angelica sylvestris*).... Droeg men bij zich of ze werden opgehangen als bescherming tegen hekserij. Andere zoals

Huislook (*Sempervivum tectorum*) werden op het dak geplant om het huis tegen blikseminslag te behoeden. Vandaar de volksnaam “dakrozen”. Guido Gezelle noemt het “donderbaard”.

De meeste mensen vinden het vanzelfsprekend, dat de geneeskracht op de eerste plaats komt, als je met kruiden bezig bent. Dit is echter maar een onderdeel. Onderzoek naar het gebruik van kruiden in de keuken levert zeker interessante informatie op. Oude kookboeken maken echter merkwaardig genoeg weinig melding van tuinkruiden zoals: look, ui en mosterd.... Zij horen allicht meer thuis in de volkskeuken. Kruidenwijn is geen moderne uitvinding. Al in de middeleeuwen werd de maaltijd staande afgesloten bij het drinken van kruidenwijn en het degusteren van kleine versnaperingen.

Wie tijdens de Valentijnsperiode de tijdschriften, radio en T.V. in de gaten houdt, zal merken dat mensen steeds op zoek zijn om hun liefdesleven met o.a. kruiden te stimuleren. Selder, Bonenkruid, Absint, Lieve-Vrouwe-Bedstroze blijven hun stimulerende roem behouden die ze tijdens de middeleeuwen reeds hadden. Want ook de middeleeuwers kruiden hun voedsel met seksuele connotaties, zoals ze letterlijk hun gerechten overvloedig kruiden met specerijen waarvan zij een afrodisiatische werking verhoopten.

Vooraf jonge mensen schijnen weer belangstelling te tonen voor de beschermende, magische kant van de kruiden. Zo zijn er koppels die de feestzaal van hun huwelijk sieren met Maretakken (*Viscum album*) en in de huwelijksruiker Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*) of Maagdenpalm (*Vinca minor*) laten verwerken. Al gaat het plukken van medicinale kruiden niet meer gepaard met ontelbare toverspreuken en rituelen, toch zien we een blijvend gebruik van beschermende planten bij rituele gelegenheden. Buks, Rozemarijn en Laurier bij trouwpartijen en begrafenissen, Hulst, Klimop en Maretak met Kerstmis, wilgentakken op Palmzonden en groene twijgen en bloesemtakken op het Meifeest om geluk te brengen.

Wie aandacht heeft voor planten, vindt ook op grafmonumenten een variatie aan kruiden die er niet enkel voor hun esthetische waarde worden afgebeeld. Voor het planten van bloemen op het graf golden er in de 19° eeuw al regels voor het ‘fatsoen’. Afrikaantjes (*Tagetes*) of Goudsbloemen (*Calendula officinalis*) zouden getuigen van zeer slechte smaak. Gepast waren Monnikskap (*Aconitum*), Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*), Viooltjes (*Viola*), Sneeuwkllokjes (*Galanthus*), Lelietjes-van-dalen (*Convallaria*) of andere symbolen van zuiverheid. Het was ook wenselijk dat kerkhofbloemen geurden. Huidig onderzoek naar de verwilderde kruiden op oude kerkhoven kunnen ons wat leren welke planten vroeger in gebruik waren. Dit kan vergeleken worden met wat nu in gebruik is. Is er nog steeds verschil in gebruik bij rijken en bij het volk? Bij rouwen werd gebruik gemaakt van altijd groene planten als symbool van onsterfelijkheid. Bij begrafenissen van edele lieden zijn cipresselings heel belangrijk, tekende een kruidkundige in 1656 op, bij het gewone volk worden Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*) en Laurier (*Laurus nobilis*) gebruikt, zowel bij begrafenissen als bij huwelijken. Zie bij Joost van den Vondel – (1587-1679): *Uitvaart van mijn dochterken*. Nog in de 19° eeuw bleef men Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*) bij begrafenissen gebruiken. De sterk geurende kruiden zullen zeker een praktisch nut gehad hebben: het verdoezelen van de slechte geuren.

In onze 21° eeuw zijn er gelukkig nog bloemenschikkers die aandacht hebben voor de taal van de kruiden.

Tot besluit kunnen we zeggen dat sinds mensenheugenis er altijd onderlinge relaties zijn geweest tussen volksgeneeskunde (geneeskunde), volksdevotie en bijgeloof. In de

volksgeneeskunde wordt zelden een kruid alléén gebruikt, meestal hoort er een belezer – die zijn magische formule zal uitspreken – of een bedevaart bij.

Dit gebeuren blijft een boeiend onderwerp waar iedereen wel eens mee te maken krijgt.

Sommigen zweren erbij, anderen lachen ermee, maar wie kent de waarheid?

Wie zei ook weer: “Is de waarheid van vandaag niet de leugen van morgen?”

Mien Verdingh

11 oktober 2003

Alsem

bijvoet

Goudsbloem

Hondсроos